

KAPITOLA I.

**KONTEXTY A PŘEDPOKLADY:
CESTA K NÁPRSTKOVU MUZEU**

Prislušníci různých lidských společenství v různých historických epochách se věnovali shromažďování, případně vystavování zajímavých přírodnin a prestižních či esteticky přitažlivých předmětů. Nicméně vznik muzea tak, jak je známe dnes, tedy jako veřejné instituce nabízející k nahlédnutí systematicky sestavené soubory artefaktů, a zároveň i speciálního typu fyzického prostoru k uložení a vystavení těchto artefaktů, je neoddělitelně spojen s evropskou modernizací, probíhající během 19. a 20. století. Souvisel s procesy utváření a posilování národních identit, ale také s procesy technologické a intelektuální transformace; a konečně také s druhou fází koloniální expanze evropských mocností do zámoří. Muzejní sbírky a muzea jako instituce tedy nejsou „neutrální“, nenabízejí „objektivní“ obraz světa, vždy je třeba zakotvit je do doby a okolností jejich vzniku.

V evropských dějinách můžeme za instituce přímo předcházející vzniku muzeí považovat kabinety kuriozit, zřizované při dvorech panovníků nebo významných šlechticů. Nebyly veřejně přístupné a z dnešní perspektivy mohou působit chaoticky, měly však svůj vlastní vnitřní systém a jednoznačný účel – odhalovat podstatu známého světa a jeho vnitřní souvislosti a samozřejmě také sloužit sebe prezentaci svých majitelů, dokumentovat jejich velikost a dosah jejich moci.¹ Proslulé byly sbírky arcivévody Ferdinanda Tyrolského na zámku Ambras u Innsbrucku.² V některých případech se dokonce kolekce v kabinetech kuriozit staly přímými předchůdci dnešních muzeí – například ta, kterou shromáždil francouzský král Jindřich IV., byla po dvou stoletích začleněna do muzea Trocadéro, nyní Musée de l'Homme.³ Pro české prostředí lze zmínit sbírky rudolfské, které však byly rozchváčeny a dnes se nacházejí většinou za hranicemi

1 Owen HOPKINS, *The Museum: From its Origins to the 21st Century*, London 2021, s. 38–77.

2 Elisabeth SCHNEIDER, *Schloss Ambras und seine Sammlungen*, Regensburg 1981.

3 Alice CONKLIN, *In the Museum of Man: Race, Anthropology, and Empire in France, 1850–1950*, Ithaca/London 2013.

naší republiky; totéž platí o z velké části ztracené nebo rozptýlené sbírce artefaktů z celého světa, kterou v Klementinu shromáždili příslušníci jezuitského řádu.⁴ (Je ale možné, že některé z těchto předmětů nakonec, přes soukromé dáorce, našly cestu právě do Náprstkova muzea.)

Již bylo konstatováno, že transformace privátních kabinetů kuriozit ve veřejné instituce, k níž došlo během 19. století, úzce souvisela s modernizačními procesy. Důležité byly především ideály demokratizace vědění, všestranné výchovy člověka-občana a povznesení hospodářské a kulturní úrovně širokých lidových vrstev, umožňující jejich plnohodnotné zapojení do národní společnosti. Muzejnická příručka Thomase Greenwooda z konce 19. století konstatovala, že hlavním cílem muzea je „zajišťovat rozumné rozptýlení a duševní potravu návštěvníků“, že se jedná o „vzdělávací instituci přístupnou všem třídám“, která zároveň poskytuje prostor jak pro soustředěné hluboké studium intelektuálů, tak pro poučení mas.⁵ Jak podrobně vysvětlují další kapitoly této publikace, veřejné působení a osvěta byly od samého počátku i ústředním motivem existence Náprstkova muzea, tím spíše, že jeho vznik byl navázán na snahy o českou emancipaci v kontextu Rakousko-Uherska a poznamenávalo je soupeření s (českými) Němci stejně jako snahy prokázat, že Češi mohou být v evropském kontextu považováni za plnohodnotný „civilizovaný“ národ.

Dalším významným zdrojem inspirace pro nově vznikající evropská muzea se stalo osvícenství a jeho adorace vědy a technologie. Fenoménem příznačným pro druhou polovinu 19. století jsou průmyslové výstavy, oslava aktuálního stavu technologického pokroku. Jejich cíle byly samozřejmě hospodářské, zároveň ale předávaly návštěvníkům určitý obraz světa a místa člověka v něm – a exponáty z výstav pak často končily právě v muzeích.⁶ Důležitým pro rozvoj muzeí pak byla představa vědecké systematiky jako klíče k pochopení světa. Skrze systematické uspořádání předmětů muzeem vnášelo řád do chaosu subjektivních vjemů.⁷ Stávalo se „chrámem vědění“, a to i svou vizuální stránkou, tedy velkorysými vnitřními prostory s rozlehlými schodišti, sloupovými a vysokými okny.⁸ Důležité ale byly především sbírky samotné. Jednotlivé artefakty už neměly šokovat, návštěvníkům se neměly nabízet k nahlédnutí bizarní výjimky a pozoruhodnosti. Naopak, měly být vždy představeny exponáty pro danou

4 Alena RICHTEROVÁ – Ivana ČORNEJOVÁ (edd.), *Jezuité a Klementinum*, Praha 2006.

5 Thomas GREENWOOD, *Museums and Art Galleries*, London 1888, s. 4–5.

6 Martin WÖRNER, *Vergnügung und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851–1900*, Münster 1999.

7 Eva SCHULZ, Notes on the history of collection and of museums; in: Susan M. Pearce (ed.), *Interpreting Objects and Collections*, London/New York 1994, s. 174; viz též Owen HOPKINS, *The Museum: From its Origins to the 21st Century*, London 2021, s. 78–98.

8 Slovní spojení „katedrála vědění“ se v souvislosti s muzejními institucemi objevoval v 19. století často, viz Carol DUNCAN, *Civilizing Rituals*, New York 1995, s. 12.

dobu či oblast typické.⁹ Zároveň se v organizaci muzejních sbírek věnovaných lidské kultuře projevoval vliv triumfálního evolucionismu 19. století: exotické objekty nejen demonstrovaly rané vývojové stádium lidské společnosti, ale také potvrzovaly aktuální pokrok evropské současnosti.¹⁰ V rámci takového přístupu se stále více posilovala role vědce/muzejníka, schopného v chaosu poznat řád a předat jej skrze expozici návštěvníkovi. Jak konstatoval jeden z prvních návrhů koncepce sbírek Náprstkova muzea, cílem bylo „*býti lidu našemu zdrojem vzdělání praktického, ukazujíc všelikou činnost lidskou tohoto směru především názorně a pokud možno systematicky*“.¹¹ Jinými slovy, již v této fázi rozvoje českého muzejnictví se projevovala snaha zasazovat konkrétní artefakty do systému. *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea* pak pokračoval výzvou, aby „*kdokoliv by měl vůli ústavu tomuto, založenému na prospěch všeobecný, něčím přispěti, hleděž především k tomu, a by předměty darované, ať již suroviny, neb hotové výrobky, se do některého z prve uvedených oddělení hodily. Předměty, které ničím nevynikají, leda svou kuriositou, pro toto museum nemají ceny nižší než*“.¹² Pravdou ale je, že snaha o systematický přístup byla především deklarovaná a v praxi se od ní často ustupovalo, především v době, kdy v čele muzea stála Josefa Náprstková.¹³

Ruku v ruce se systematizací šla ve vývoji evropských muzeí i snaha posilovat prestižní roli muzeí, prezentovat co nejbohatší a nejrozmanitější sbírky, zastínit ostatní muzea a posílit význam provozovatele muzea, ať jím byl stát, univerzita nebo město. V tomto směru moderní muzea přímo navazují na již zmíněné kabinetů kuriozit.¹⁴ Do konce 19. století měla alespoň malé antropologické/etnografické muzeum v podstatě každá evropská národní a mnohá

9 Tony BENNETT, *The Birth of the Museum: History, theory, politics*, London 1995, s. 2.

10 James CLIFFORD, *Predicament of Culture*, Cambridge 1988, s. 228.

11 *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea českého, které založila Anna Náprstková, občanka pražská, roku 1873*, Praha 1878 (brožura), ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 99/2, Kottner (VN 99).

12 Ibid.

13 Jak vzpomínal právník Jan Krčmář, jenž byl v té době členem kuratoria, „*do Náprstkova muzea se dostala spousta věcí, které do muzea nepatřily, resp. byly zcela cizí muzejnímu účelu*“, neboť Josefa Náprstková shromažďovala a do evidence a expozic zařazovala doslova vše, co jí přišlo pod ruku. (Jana ČECHUROVÁ – Jan KUKLIK [edd.], *Jan Krčmář, Paměti*, díl II. a III., Praha – Pelhřimov 2007, s. 292.)

14 Toto soupeření v německém prostředí (mezi antropologickými muzei v Berlíně, Hamburku, Lipsku, Drážďanech aj.) vynikajícím způsobem zmapoval Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002. Pro snahu českých sběratelů zastínit ostatní viz soustavné zmínky v korespondenci A. V. Friče o tom, jak jím shromážděné kolekce jsou „*bohatší a rozmanitější než v Berlíně*“ atd. (Fričův dopis Josefě Náprstkové, 19. 11. 1909, cit. in Václav ŠOLC (ed.), *Alberto Vojtěch Frič, Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1977, s. 242.)

regionální metropole. Naopak jeho absence mohla být vnímána jako zásadní kulturní deficit. I vysílání sběratelských expedic do dosud neprobádaných koutů světa bylo svého druhu soutěží. Do Evropy přivezené přírodniny a kulturní předměty sloužily jako doklad o vítězství, byly zdrojem hrlosti a sebeprezentace. V komentářích dobového tisku se v souvislosti s nově získanými muzejními exponáty často objevuje slovo „kořist“.¹⁵

Díky takovým postojům také stoupala společenská prestiž cestovatelů, kteří se stávali dobovými celebritami, veřejně vystupovali a byli za svůj přínos vědě a celému lidstvu oceňováni – můžeme za všechny zmínit Davida Livingstona, jenž byl jak za svého života, tak po smrti objektem veřejné adorace a vzorem k napodobování (mimo jiné i pro českého cestovatele Emila Holuba).¹⁶ Exotika se navíc stávala důležitou součástí vznikající masové kultury. A konečně, což bylo neméně důležité především pro muzea v regionech, jejichž obyvatelé přímo neparticipovali na koloniálních aktivitách v zámoří, muzejní artefakty symbolicky nárokovaly „ovládnutí“ regionu, z něhož pocházely.¹⁷ Zapojení antropologie do služeb kolonialismu a imperialismu nebylo samotnými jejími protagonisty vždy jednoznačně přijímáno.¹⁸ Nicméně snahy Evropanů pochopit svět, který je obklopoval, vesměs ústily do snah jej využít ve svůj prospěch.

Rakousko-Uhersko zámořské državy nikdy nezískalo, navzdory ojedinělým a vlastně směšným pokusům, jako byl „objev“ Země Františka Josefa v roce 1873 – neobyvatelné a obtížně využitelné pouze jako námořní základna – nebo

15 „Šťastný návrat s bohatou kořistí“ přály *České noviny* dne 10. 4. 1880 (článek *Návštěva v museum dr. Čurdy*), s. 1, Františku Czurdovi/Čurdovi, jenž působil jako lékař na Jávě ve službách holandské Východoindické společnosti. Podobnou formulaci použily *Lidové noviny* o čtvrtstoletí později: „Vojtěch Frič ml., nejmladší český cestovatel, vrátí se v nejbližších dnech do Prahy z druhé své jihoamerické cesty s bohatou vědeckou kořistí.“ (*Lidové noviny*, 20. 7. 1905, s. 5, noticka Vojtěch Frič ml.)

16 Andrew C. Ross, *David Livingstone: Mission and Empire*, London 2004.

17 Pro tento posesivní přístup k vědeckému zkoumání viz Lucie STORCHOVÁ, „Seznat bezprostředně předmět svých vědeckých studií“: Orientální alterita v cestopisných relacích českých vědců první poloviny 20. století; in: Hana Navrátilová – Hana Havlůjová et al., *Českoslovenští vědci v Orientu*, sv. 2, Praha 2012, s. 427–457.

18 To přesvědčivě ukázal Glenn PENNY, *The Politics of Anthropology in the Age of Empire: German Colonists, Brazilian Indians, and the Case of Alberto Vojtěch Frič*, *Comparative Studies in Society and History* 45, 2003, Nr. 2, s. 249–280.

plavba k Nikobarským ostrovům o třináct let později.¹⁹ I tak měly ale pro sebe-prezentaci monarchie i jednotlivých národů v ní zásadní význam symbolické akty apropriace. A podobnou roli sehrávaly vědecké výpravy organizované učenými společnostmi²⁰ nebo v zásadě turistické, přesto ale do vědeckého hávu halené výpravy členů císařské rodiny – arcivévody Maximiliána nebo korunního prince Rudolfa. Také oni přivezli zpět bohaté sbírky, které pak byly veřejně vystavovány a zkoumány odborníky.²¹ Ze stejného důvodu byla z pohledu Vídně důležitá průzkumná iniciativa Emila Holuba v jižní Africe, byť nakonec z různých důvodů neúspěšná. Dostalo se mu oficiální podpory a záštity vídeňských úřadů, zároveň ale ovací, špalířů a blahopřejných telegramů ze strany českých vlastenců, šťastných, že noha krajana vkročila do dosud neprobádaných území.²² Většina českých cestovatelů a dalších přispěvatelů do sbírek Náprstkova muzea samozřejmě nebyla aktivně zapojena do koloniální expanze (až na ojedinělé výjimky, jako byl Pavel Durdík, jenž sloužil v holandském koloniálním vojsku v dnešní Indonésii, ovšem sbírky uložené v Náprstkově muzeu získal v době, kdy již nebyl v činné službě²³). I z tohoto důvodu muzeum až dosud zůstávalo poněkud stranou stále intenzivnějších debat o konceptualizaci sbírek vzešlých z koloniální situace.²⁴

-
- 19 K výpravě k Zemi Františka Josefa viz například Julius PAYER, *The Austro-Hungarian Polar Expedition of 1872–4*, *The Journal of the Royal Geographical Society of London* 45, 1875, s. 1–19; Johan SCHIMANSKI – Ulrike SPRING, *Passagiere des Eises. Polarhelden und arktische Diskurse 1874*, Wien 2015. Osobností, která se účastnila jedné z oficiálních rakousko-uherských výzkumných výprav a zároveň přispěla do sbírek Náprstkova muzea, byl námořník a cestovatel Václav Stejskal viz Helena HEROLDOVÁ, *Jitřenka pluje na východ: Deník českého námořníka Václava Stejskala z cesty korvety S.M.S. Aurora do Malajsie, Indonésie, Číny a Japonska z let 1886–1888*, Praha 2008.
- 20 Johannes MATTES, *Imperial Science, Unified Forces and Boundary Work: Geographical and Geological Societies in Vienna (1850–1925)*, *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 162, 2020, s. 166.
- 21 Wilhelm DONKO, *An Austrian View of the Philippines. The Austrian Scientist Karl von Scherzer on his visit in Manila aboard the frigate „Novara“ in June 1858*, Berlin 2012.
- 22 Martin ŠAMAL, *Emil Holub: Cestovatel – etnograf – sběratel*, Praha 2013. Tomáš Winter (ed.), *Emil Holub*, Praha 2023.
- 23 Dagmar POSPIŠILOVÁ – Ivana HLADKÁ – Anna JEZBEROVÁ, *Pavel Durdík (1843–1903) Life and work, ethnological collection of the island of Nias*, Prague 2010.
- 24 K debatám o restitucích viz například Thomas SANDKÜHLER – Angelika EPPLE – Jürgen ZIMMERER et al., *Geschichtskultur durch Restitution? Ein Kunst-Historikerstreit*, Köln, 2021. Aktivně restituce hájí například Dan HICKS, *The British Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, London 2020; naopak pro zachování artefaktů v evropských muzeích argumentuje Tiffany JENKINS, *Keeping their marbles: how the treasures of the past ended up in museums ... and why they should stay there*, Oxford 2016.

Přesto měla koloniální situace dopad i v evropském vnitrozemí. Koncept „koloniálních fantazií“ při interpretaci vývoje diskurzu v evropských regionech bez kolonií rozpracovala pro německé prostředí Susanne Zantop, je ale podnětný i pro specifickou situaci v českých zemích.²⁵ Ani ty nebyly vyloučeny z globální kultury kolonialismu a z myšlenkových vzorců, které byly v kolonialismu zakotveny. Naopak, staly se součástí nového intelektuálního a mocenského konceptu „Evropy“ nadřazené ostatním světadílům. Neboť světonázor založený na přesvědčení o vlastní nadřazenosti, podpořený pocitem technologické, vojenské a intelektuální převahy, se během 19. století stal „trans-evropským“.²⁶ A představa Čechů o sounáležitosti s celkem evropské kultury nacházela potvrzení právě při setkávání s barbarstvím mimoevropských kultur. Mimo to obyvatelé českých zemí z globálního koloniálního systému a jeho ekonomických, politických a kulturních konsekvencí dlouhodobě profitovali.²⁷

Ze všech těchto důvodů imaginace rasových a civilizačních diferencí a odpovídajících hierarchií, v nichž bylo hledáno důstojné místo pro vlastní národ, v českém prostředí dlouhodobě nacházely výraznou odezvu. Cestovatelé, vědci, novináři i příslušníci široké veřejnosti reflektovali postoje k zámořským domorodcům, tak jak byly formulovány v imperiálních metropolích.²⁸ Zároveň je ale přizpůsobovali místním potřebám a podmínkám a také pro jejich prezentaci využívali lokální instituce. Málokterý z českých cestovatelů podroboval koloniální

25 Susanne ZANTOP, *Colonial Fantasies. Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770–1870*, Durham 1997. Jiní badatelé používají odlišné pojmy pro označení stejného historického fenoménu. Poměrně často se objevuje souslovi „koloniální spoluvina“ (colonial complicity), jež poprvé použila finská autorka Ulla Vuorela pro zdůraznění participace oficiálně nekolonizujících (v jejím případě severských) národů na kolonialismu a jeho negativních důsledcích. (Ulla VUORELA, *Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context*; in: Suvi Keskinen et al., *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, Farnham 2009, s. 19–33.) Vuorela explicitně konstatovala, že pojem „complicity“ použila v souladu s právní terminologií. Právě proto se ale někteří historikové zdráhají jej používat, neboť jsou přesvědčeni, že úkolem historie není rozhodovat o vině a trestu. (Viz Filip HERZA, *Colonial Exceptionalism: Post-Colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography*, *Slovenský národopis* 68, 2020, č. 2, s. 175–176.

26 Sarah LEMMEN, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*; in: James Hodkinson – John Walker (edd.), *Deploying Orientalism in culture and history: from Germany to Central and Eastern Europe*, Rochester 2013, s. 218.

27 Pro nastínění tohoto zapojení českých zemí do globálních struktur viz Markéta KRÍŽOVÁ, *České země v atlantickém prostoru: Limity a výzvy provázaných dějin*, *Dějiny a současnost* 41, 2019, č. 5, s. 10–12.

28 K obrazu mimoevropských „divochů“ viz Tomáš WINTER, „Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...“ K charakteristice mimoevropských kultur v českých cestopisech 19. století; in: Kateřina Bláhová – Václav Petrbok (edd.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha 2008, s. 54–66.

system aspoň částečné kritice.²⁹ Někdy se objevovaly náznaky srovnávání situace domorodců utlačovaných imperiální mocí a Slovanů trpících imperiálními snahami německými a rakouskými – například osud severoamerických Indiánů, zničených tlakem evropské civilizace, srovnával Josef Václav Sládek v básnickém cyklu z roku 1874 implicitně se zkázou baltických Slovanů, zapříčiněnou německou rozpínavostí.³⁰ V konečném důsledku ale vždy stál na nejvyšším stupni vývoje civilizovaný Evropan, nikoli ušlechtilý divoch.

S kolonialismem úzce souvisí i další fenomén, který stál u počátků evropské exotické antropologie a evropského antropologického muzejnictví: veřejné předvádění výjimečných, „monstrózních“ jedinců, ať již jedinců tělesně postižených („obří“, siamská dvojčata, vousaté ženy), nebo takzvaných divochů (*Wilde*), tedy zástupců mimoevropských etnik. Dnes hojně užívané výrazy jako „lidská ZOO“ (*Human Zoo*) vznikly až ve 20. století, a to jako převážně negativně konotované pojmy, využívané ke kritice komerčního vystavování příslušníků mimoevropských kultur. Dobová označení, jako „etnická“ či „etnografická“ představení nebo výstavy (*Ethnische Schauen/Ausstellungen*), naopak sloužila k legitimizaci tohoto druhu zábavy, prostřednictvím jeho asociování s vědou a vzděláváním. Ve 2. polovině 19. století totiž organizátoři těchto vystoupení úzce spolupracovali s antropologickými muzei a vědeckými společnostmi a nabízeli jim možnost fyzického i kulturního zkoumání exotických kultur, zatímco zároveň poskytovali lidovou zábavu za komerčním účelem.³¹ I do Prahy zajížděly skupiny „Samojedů“, „Ašantů“ a dalších Afričanů, japonští a čínští umělci nebo severoameričtí Indiáni.³² Vedle iluze přímého kontaktu s mimoevropským životním stylem dávaly exhibice, během nichž vystavování „divoši“ předváděli i své tradiční rukodělné činnosti, možnost zakoupit příklady „primitivních technologií“.

Určitá, byť kultivovanější forma etnografických shows se odehrávala dokonce i přímo v Náprstkově muzeu. V roce 1879 hlásil český tisk, že „*pan dr. Holub přivezl do Prahy osmileté děvčátko afrického kmene Bečuánů, kterému dal jméno Bella, dva živé africké sokoly, dvě sovy, živou opici a velkého afrického*

29 Lze ocitovat Pavla Durdíka a jeho negativní hodnocení dopadů holandského kolonialismu na původní obyvatele Sumatry (Pavel DURDIK, *Pět let na Sumatře: vypravování vojenského lékaře*, Praha 1893, s. 33.)

30 Josef Václav SLÁDEK, *Na hrobech indiánských*, Praha 1951 (toto bibliofilské vydání zároveň reprodukuje grafický cyklus Mikoláše Alše „živly“ na motivy severoamerických domorodců). Viz též Jan MRÁZEK, *Czech Tropics, Archipel* 86, 2013, s. 155–190.

31 Pascal BLANCHARD – Sandrine LEMAIRE – Éric DEROO (edd.), *MenschenZoos: Schaufenster der Unmenschlichkeit*, Hamburg 2012; Sadiyah QURESHI, *Peoples on Parade: Exhibitions, Empire, and Anthropology in Nineteenth-Century Britain*, Chicago/London 2011.

32 Příklady uvádí Filip HERZA, *Imaginace jinakosti: Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020.

psa“.³³ Jinými slovy, dívka byla ve výčtu postavena na roveň exotickým zvířecím druhům. Následně noviny informovaly, že dívka „*tráví celý den ve výstavě*“, kterou Holub nechal instalovat na Střeleckém ostrově,³⁴ že Holuba doprovází do společnosti a často pobývá U Halánků ve společnosti dam z Amerického klubu. Při jiné příležitosti Náprstek členům svého salónu nabídl konfrontaci se „*společností Zulu-Kafrů, která se právě v divadle Petrakově produkuje*“.³⁵ Na pozadí exotických exponátů tak byli „vystaveni“ i jejich exotičtí tvůrci. A to nemluvíme o akcích, jako byl proslulý „japonský“ večírek uspořádaný Náprstkem na počest cestovatele Josefa Kořenského v roce 1894, kde se za příslušníky zámořských kultur převlékali jejich čeští účastníci.³⁶ I tyto spektakly byly postaveny na principu zdůrazňované jinakosti; skrze konfrontaci s ní se účastníci i publikum utvrzovalo v pocitech nadřazenosti evropské kultury nad kulturou představovanou. Vystupující domorodci nebo do jejich šatů převlečení Pražané, podobně jako muzejní exponáty, sloužili jako svého druhu „trofeje“ potvrzující evropskou dominanci nad ostatními zeměmi a kontinenty.

Díky druhé vlně koloniální expanze evropských států (během 19. století), která otevřela cestovatelům dosud nepřístupné regiony – a tedy umožnila přisun exotických artefaktů – postupoval rozvoj evropských etnografických/antropologických muzeí poměrně rychle. Za první je považováno to, které bylo v roce 1849 založeno v Basileji. V 60. letech 19. století je následovalo Lipsko a Hamburk a také první muzeum tohoto typu na území Severní Ameriky (v rámci Harvardovy univerzity, 1866); v další dekádě vznikla muzea v Bernu, Vídni, Berlíně a Paříži a v roce 1884 shodně v Oxfordu a Cambridgi. Berlínské muzeum se z nich rychle stalo největším a nejvlivnějším (až do zničení monumentální budovy na sklonku 2. světové války).³⁷ V kontextu těchto dat Náprstkovo muzeum vzniká velmi časně (1874), i když samozřejmě až do začátku 20. století zůstávalo nominálně muzeem průmyslovým. To s sebou neslo zajímavé konsekvence například v pojetí sbírek.

Evolucionismus, základní interpretační trend antropologických muzeí 19. století, byl v případě Náprstkova muzea posílen právě díky skutečnosti, že výchozím konceptem bylo průmyslové muzeum, dokumentující vývoj lidského umu a postupného osvobozování lidského ducha z břemene manuální práce. Euroamerická civilizace byla ztotožněna s „pokrokem“, zatímco původní

33 Příjezd dra Holuba, *Národní listy*, 18. 10. 1879, s. 2.

34 Africká výstava dra Em. Holuba, *České noviny*, 20. 12. 1879, s. 2.

35 Zulu-Kafrové na návštěvě, *České noviny*, 11. 11. 1879, s. 2.

36 Jiřina TODOROVÁ, Pozůstalost Josefa Kořenského v knihovně Náprstkova muzea; in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010: sborník z 19. odborné konference*, Olomouc, 20.–21. října 2010, Olomouc/Brno 2011, s. 13.

37 Viola KÖNIG (ed.), *Ethnologisches Museum Berlin*, München 2003.

obyvatelé Afriky nebo obou Amerik byli nahlíženi jako doslova zakletí v „primitivním“ stádiu lidské existence. (Adjektivum „primitivní“ se explicitně objevovalo v řadě textů věnovaných sbírkám U Halánků.)³⁸ Zároveň měla orientace na průmysl zásadní vliv na absenci dvou významných skupin artefaktů, které evropská a severoamerická antropologická muzea běžně do expozic zařazovala: přírodnin a lidských pozůstatků. Přitom cestovatelé běžně sběr obou typů artefaktů kombinovali.³⁹ Jak výstava Emila Holuba po návratu z první africké expedice, představená v Praze na Střeleckém ostrově, tak jeho velká výstava ve Vídni a v Praze v roce 1891 zahrnovala přírodovědné i etnografické exponáty, stejně jako výstava Alberto Vojtěcha Friče po návratu z první cesty do Jižní Ameriky v roce 1902. Zajímavé ale je, že se ani v jednom případě tyto exponáty neocitly ve fondech Náprstkova muzea.

Zájem o lidské pozůstatky, především lebky, se projevoval především tam, kde se antropologie zformovala jako odvětví biologické vědy o člověku (anglo-americké prostředí, částečně Německo), nikoli v antropologii úzce komunikující s archeologií a historií, což byl případ kruhu kolem Náprstkova muzea. I tak je ale nezájem o biologii člověka v době rané fáze Náprstkova muzea překvapivý vzhledem k tomu, že nacionalistický český diskurz konce 19. století rasová témata reflektoval (včetně expozice „těla národa“ na Národopisné výstavě československé roku 1895).⁴⁰ V očích biologizující antropologie byly lidské pozůstatky absolutně objektivním, „nahým“ svědectvím, zbaveným nánosu kulturních „lží“ a „předstírání“ – umožňujícím identifikaci migračních proudů a vývojových stádií.⁴¹ Nicméně Náprstek ani jeho následovníci ve vedení muzea o tento typ exponátů nejevili velký zájem, s výjimkou tak specifických a alespoň částečně „kulturních“ exponátů, jako byla konzervovaná lidská hlava (*tsantsa*) dovezená

38 Například odpověď Renaty Tyršové (jménem kuratoria Náprstkova muzea) na návrh sloučení Náprstkova muzea s Národopisným muzeem, 20. 2. 1892, ANpM, f. Scrapbooks, Scrapbook 135 (Náprstkovo české průmyslové muzeum IV), fol. 92–93, jmenuje mezi sbírkovými oddíly „výrobky nejprimitivnější snešené od p. Dr. Holuba, Dr. Feistmantla a jinými českými cestovateli; výrobky průmyslu lidového či domovského, pro domácí potřebu v domácnostech neb vesnickými řemeslníky hotoveného; výrobky řemeslné z různých dob“ atd. K pohledu evropských antropologických muzeí na „primitivní“ artefakty obecně viz Sally PRICE, *Paris Primitive: Jacques Chirac's Museum on the Quai Branly*, Chicago/London 2007.

39 Stefanie GÄNGER – Philip KOHL – Irina PODGORNÝ (edd.), *Nature and Antiquities: The Making of Archaeology in the Americas*, Tucson 2014.

40 Filip HERZA, Anthropologists and Their Monsters: Ethnicity, Body, and Ab/Normality in Early Czech Anthropology, *East Central Europe* 43, 2016, č. 1–2, s. 64–98.

41 Andrew ZIMMERMAN, Science and Schaulust in the Berlin Museum of Ethnology; in: Constantin Goschler (ed.), *Wissenschaft und Öffentlichkeit in Berlin, 1870–1930*, Stuttgart 2000, s. 86.

Enrique Stanko Vrázem.⁴² Teprve později se do muzea dostávají lidské pozůstatky z Oceánie, Austrálie, Afriky a dalších regionů.

Mnoho zakladatelů etnografických muzeí i sběratelů dopravujících do nich artefakty vyjadřovalo obavy, že jsou mimoevropská etnika určena k zániku.⁴³ Muzea tedy měla exponáty vytvořené nositeli primitivních kultur nejen předvádět, ale zároveň chránit pro další generace. Toto byla významná legitimizace jejich existence, a opět i potvrzení vůdčí role Evropy ve světovém dění – nyní i jako strážce zanikající minulosti mimoevropských kultur.⁴⁴ Nicméně již kolem roku 1900 antropologická muzea přetékala nezvládnutelnými objemy artefaktů. (Odhaduje se, že dnes je vědecky zpracováno jen kolem 10 % předmětů uložených ve velkých evropských antropologických muzeích.⁴⁵) To otevřelo debaty o samotné úloze a organizaci muzeí, o tom, kde je hranice empiricismu a holistického přístupu, a v konečném důsledku vedlo k transformaci antropologie. Od třetí dekády 20. století se základem pro formulaci vědeckých hypotéz stává terénní výzkum, ne muzejní sbírka; a muzea byla transformována spíše v úložiště exponátů než v centra zkoumání jejich tvůrců.

Ještě v jednom aspektu se Náprstkovo muzeum vymykalo dobovým trendům. Až hluboko do 20. století zůstalo povýtce amatérskou institucí. Češi obecně až na nepatrné výjimky cestovali do zahraničí bez jakékoli oficiální podpory ať již ze strany univerzit, jiných vědeckých institucí nebo zemských úřadů.⁴⁶ Ani Vojta Náprstek, ani Josefa Náprstková neměli formální vzdělání (v žádném oboru, nejen v medicíně, historii, zeměpise apod., což byly oblasti, z nichž se rekrutovala první generace antropologů i antropologických muzejníků v evropských institucích). Cíle svého muzea dlouhodobě definovali jako národně osvětové, nikoli vědecké. Vzhledem k omezeným prostředkům nevysílali expedice,

42 Ludmila ŠKRABÁKOVÁ, Hlava náčelníka z Náprstkova muzea [Chief's Head from the Náprstek Museum], *Věstník AMG* 29, 2019, č.1, s. 16. Viz též Markéta KRÍŽOVÁ, Skulls from Tiwanaku: A Forgotten Part of Nestler's Collection in the Hrdlička Museum of Man in Prague, *Annals of the Náprstek Museum* 42, 2021, č. 1, s. 3–20.

43 Toto přesvědčení vyjádřilo již v roce 1872 vedení berlínské Společnosti pro antropologii, etnologii a prehistorii. Adolf Bastian tehdy v listu pruskému ministerstvu kultury argumentoval ve prospěch zřízení muzea. (Cit. Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002, s. 30) V českém prostředí to byl Alberto Vojtěch Frič, kdo konstatoval: „Je důležitější studovat život volně žijících lidských kmenů než rostliny a hmyz. To proto, že títo lidé brzy vymřou, kdežto ostatní zůstanou.“ (Václav ŠOLC (ed.), *Alberto Vojtěch Frič, Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1977, s. 230.)

44 Sally PRICE, *Paris Primitive: Jacques Chirac's Museum on the Quai Branly*. Chicago/London 2007.

45 Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002, s. 1–2.

46 Vladimír ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 68–73.

nevydávali odborné publikace, neorganizovali vědecké konference. Rozšiřovali své sbírky vesměs o dary, jejichž povahu mohli ale jen těžko ovlivnit. Jakkoli se postupně z cestovatelství stávala „profese“, výdělek cestovatelům plynul spíše z veřejných přednášek než z prodeje artefaktů. Naopak česká vlastenecká komunita očekávala, že její příslušníci demonstrují svou sounáležitost s národem tím, že jej obohatí. Z toho vyplynul konflikt Alberto Vojtěcha Friče s Náprstkovým muzeem v letech 1905–1906, který dobře ukazuje nekompatibilitu Náprstkova muzea se standardními muzejními institucemi v západní Evropě. Frič totiž požadoval za své sbírky finanční odměnu, která by mu umožnila opětně vycestovat do Latinské Ameriky. To ale kruh okolo tohoto muzea vnímal velmi nepříznivě, neboť od českého cestovatele očekával vědomí vlastenecké povinnosti muzeem podporovat; a tím spíše pak patrioté těžce nesli, že Frič následně své sbírky prodal do Berlína.⁴⁷

A konečně je třeba zmínit, že Náprstkovo muzeum také dlouho zůstávalo soukromou institucí, byť Náprstkova závěť explicitně prohlásila jak sbírky, tak knihovnu za „majetek všeho lidu českého“.⁴⁸ Jedním z důvodů byla neexistence národního státu, který by projekt veřejného antropologického muzea zaštilil. A jestliže například řada německých muzeí původně také vznikala a delší dobu fungovala jako soukromá, tedy financovaná z prostředků z individuálních donací, často nad nimi velmi záhy převzala záštitu městská rada, případně místní učená společnost. Radnice města Praha sice provoz Náprstkova muzea občas symbolicky finančně podpořila, po Náprstkově smrti měla své zástupce v kuratoriu, ale do jeho fungování nevstupovala a jeho odborné směřování neovlivňovala. Lze konstatovat, že dlouhodobě mimoevropská témata v české vědecké komunitě příliš intenzivně nerezonovala. To potvrdilo i vedení Národního muzea, když v roce 1880 odmítlo nabídku Emila Holuba, aby do svých expozic zařadilo jeho africké sbírky.⁴⁹ A také Náprstkovo muzeum tedy vzhledem ke spíše vlažnému postoji veřejnosti i národních elit hospodařilo skromně. Jeho existence v prostoru stále fungujícího pivovaru rozhodně nenavozovala představu „chrámu vědění“ srovnatelného s jeho protějšky v západní Evropě. Nicméně i v rámci takto omezujících poměrů bylo muzeum, jeho výstavní sály, veřejně přístupná

47 Korespondence k této kauze v ANpM, fond Frič Alberto Vojtěch (1878–1971), předešlým kart. 12/1, neuspř. Pro Fričovy názory na podobu Náprstkova muzea viz Markéta KRÍŽOVÁ, „The History of Human Stupidity“: Vojtěch Frič and his Program of a Comparative Study of Religions“, *Ethnologia Actualis* 18, 2018, č. 1, s. 42–67.

48 Ludvík KOTTNER, *Průvodce sbírkami Náprstkova českého průmyslového musea v Praze*, Praha 1898, s. 9.

49 Zároveň je v tomto konkrétním případě třeba vzít v úvahu, že pro rozsáhlé a zároveň kompaktní Holubovy jihoafrické sbírky tehdejší Muzeum království českého jednoduše nemělo dostatečné prostory. Viz Martin ŠAMAL, *Emil Holub: Cestovatel – etnograf – sběratel*, Praha 2013, s. 356–360.

knihovna i společenské události zde se odehrávající významným ohniskem raného setkávání české vzdělané veřejnosti s provokující, zneklidňující jinakostí mimoevropských kultur.